

УЛОГА НАСТАВЕ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА У РАЗВОЈУ КРИТИЧКОГ МИШЉЕЊА УЧЕНИКА

Апстракт: Настава природе и друштва представља за ученике прво организовано сазнавање појава и процеса у природи и друштву. Непосредним и посредним посматрањем, стваралаштвом и практичним радом ученици, између осталог, развијају пажњу, мишљење и закључивање. Сазнања која ученици стичу у овој настави основа су за изучавање многих наука у каснијем школовању и животу. Стога исходи наставе нису репродуктивно понављање ријечи или текста, већ мисаоне активности потребне за живот и продуктивно мишљење. У раду ће бити ријечи о подстицању развоја критичког мишљења у настави природе и друштва. Истовремено, аутор објашњава и стваралаштво и стваралачко мишљење ученика разредне наставе.

Кључне ријечи: критичко мишљење, стваралачко мишљење, настава природе и друштва.

Уводна разматрања

Настава природе и друштва намијењена је ученицима разредне наставе како би упознали појаве у природи, процесе у друштву, повезаност дјелатности људи са природним карактеристикама мјеста у којем живе итд. Ова настава не смије се свести на сазнавање ријечима, већ сазнавање које ће бити засновано на истраживачком раду ученика и чулном сазнавању. Сазнавање ријечима, колико год истицали значај „живе ријечи наставника“, неће развијати стваралаштво код ученика, а њихово мишљење биће усмјерено у меморисање чињеница без критичког мишљења и закључивања. Данашња настава природе и друштва настала је од некадашње почетне стварне наставе. Прије увођења почетне стварне наставе садржаји о природи и друштву обрађивани су кроз матерњи језик. Ученици су посматрали појаве у природи, пратили дјелатност људи и то описивали. Дакле, развијане су способности посматрања, мишљења и закључивања.

Данас су школске учионице опремљене различитим и савременим наставним средствима. Информациона технологија омогућава да у настави природе и друштва

ученици усвоје многа знања посредним посматрањем. Међутим, боравком у природи, посматрањем појава које се, и како се дешавају, уочавањем разних законитости природе, ученици ће те појаве описивати, поредити, о томе размишљати и свакако закључивати.

Савремена школа се суштински разликује од старе школе, јер не захтијева меморисање података и репродуктивно понављање. Захтјеви савремене школе све више су усмјерени на развој дјечијег стваралаштва, мишљења и закључивања. Међутим, како констатује Поткоњак (2003, стр. 233) крај XX вијека смо дочекали „са школом која није ни „стара“ (јер је у њој доста тога промијењено), али ни „нова“ (јер у њој је још увијек доста „старог“)“. У том контексту можемо посматрати и наставу природе и друштва.

Анализа проблема

Савремена настава природе и друштва

Настава природе и друштва реализује се од другог до четвртог разреда основне школе. У петом разреду посебно се изучавају наставни предмети познавање природе, и као други предмет познавање друштва. Наставним планом и програмом дефинисани су седмични фонд часова, годишњи фонд часова, наставне теме, наставне јединице, очекивани исходи, смјернице за наставнике итд. Међутим, прецизно су одређени циљ и задаци наставе. Не би требало, али чини се да су за многе важнији програм рада него дефинисани циљ и задаци. Издвајају се два задатка наставе природе и друштва који су за овај посебно интересантни:

- да код ученика развије способност посматрања и да, непосредним посматрањем природе и појава у природи и друштву, богати ученичко сазнање новим представама и појмовима, подстиче критичко мишљење и развија активан однос према заштити и чувању природе;
- да препозна посебне склоности ученика и помаже развијање општих и посебних способности за учење и најважнијих психичких функција за даље школовање (пажње, интересовања и мотива, мишљења, памћења, маште и говора)(Наставни план и програм за основну школу, 2007).

Два наведена задатка наставе природе и друштва треба да су смјернице наставницима и педагошкој јавности за савременији приступ настави наведеног предмета.

Наставу природе и друштва не треба свести на предавање, преписивање, допуњавање и слично. Наставу треба засновати на посматрању које ће развијати пажњу, мишљење и закључивање, стваралачки рад ученика, проблемску и пројектну наставу, дебату и слично.

Наставникова улога у настави природе и друштва не смије бити предавање, читање, препричавање уџбеника и сл. Поготово, наставник не би требао да тражи од ученика да у школи уче из уџбеника, преписују у свеске што већ има записано. Постоје многобројне стратегије које омогућавају квалитетну наставу. „Стваралачки облици учења и стицања знања, као што су: трагање и откривање, формулисање и рјешавање проблема и други хеуристички поступци могу да прерасту у стил учења и рјешавања проблема ако се ученици вјежбају да их користе у свом свакодневном учењу и раду“ (Стојаковић, 2000, стр. 88). Дакле, настава природе и друштва омогућава наставнику креативност и иновативност, а ученицима учење путем откривања, истраживања, рјешавање проблема и сл.

Наставници, истина не сви, имају потребу да првенствено реализују образовни задатак наставе. Важно је, чини се, да ученици имају знања која се очекују, али тако што ће репродуковати нешто што је речено у наставном процесу, или да испричају/препричају оно што у уџбенику пише. Поред тога, важно је остварити васпитни задатак наставе, а неоправдано је запостављена функционална компонента, или функционални задаци. „Функционални задаци наставе познавања природе препознају се у захтјеву да се ученику развијају способности критичког посматрања и логичког закључивања. Затим, развијање одређених навика, умења у примјени теоријских усвојених знања (оспособљавање за самостално сналажење у природи)“ (Ждерић, Стојановић и Грдинић, 1998, стр. 21). Способност критичког посматрања и логичког закључивања требало би бити основна идеја у припремању и реализацији садржаја наставе природе и друштва. Ученици треба да познају боје на карти, или картографске знаке. Али свакако треба да знају и примјену карте. Примјера ради, ученици ће показати на карти гдје се налазе Бања Лука и Зворник. Ако не знају правац у коме се налази Зворник у односу на Бању Луку значи да су појмове меморисали, али да нису развили логичко закључивање и да научене чињенице о географској карти не знају примјенити. Овоје само један од примјера који показују да у настави природе и друштва треба реализовати више часова вјежбања, а мање предавања.

Резултат неће бити репродукција стечених знања, већ развијеније мишљење и закључивање.

Стваралаштво ученика у настави природе и друштва

Сваки наставни предмет има одређене карактеристике које га чине другачијим. У првом реду то су садржаји наставе који се обрађују. Примјена метода, средстава, облика рада и друго нису исти у сваком предмету. Али, наставник било којег предмета у школи треба да прати сазнања других наука како би свој рад учинио ефикаснијим. Навешћемо примјер психологије. Познато је да постоји више психолошких теорија. За овај рад интересантна је хуманистичка психологија која посматра човјека као јединствену цјелину. „Осим цјеловитости личности за човјека је, према схваћањима Маслоуа, карактеристично и то да је он стваралачко биће. Стваралаштво личности једна је од темељних концепција хуманистичке психологије. Стваралаштво је изразито људско обиљежје“ (Fulgosi, 1997. str. 253). Способност стваралаштва је једна од карактеристика која чини човјека другачијим од других живих бића. Прихвати ли наставник ово схватање хуманистичке психологије сигурно ће наставу природе и друштва усмјерити у правцу стваралачког рада ученика у настави. Ако се у настави код ученика не развија стваралаштво, оно се по аутоматизму кочи и спутава. Успјешна настава је она која код ученика развија стваралаштво, а то је у супротности од учења напамет које има за циљ репродуковање за одређену оцјену.

У животу и настави нема стваралаштва без мишљења. Ученике треба уводити у размишљање и закључивање, а то је пут према стваралаштву. „Стваралаштво се испољава у свим подручјима људског живота и рада у облику културних, образовних, научних, техничких и других духовних и материјалних производа, па и у одгоју. Мисаоном активношћу долази се до нових, оригиналних рјешења која могу имати општу друштвену вриједност, као што су: научна открића, технички проналасци, умјетничка дјела“ (Pedagoška enciklopedija 2, 1989, str. 405). Настава природе и друштва која се изводи на часу који обично има уводни, главни и завршни дио не даје много шанси за развој стваралаштва и критичког мишљења. Али истраживачки рад ученика, пројектна и проблемска настава пружају велике могућности. Примјера ради, ученици на часу могу да слушају о загађивању природе, и да то исто прате на сликама, пројекцијама, филму.

Резултати таквог рада сигурно ће се примијетити. Но, далеко боље резултате ученици ће показати кроз реализацију пројекта у којем ће сами истраживати о загађивању природе, посљедицама и спречавању загађивања. У реализацији пројектне наставе нема временског ограничења које се односи на трајање наставног часа. Пројекат може да траје више дана, седмица, па и мјесеци. Процес сазнавања ће се кретати од посматрања преко мишљења, до закључивања и стваралаштва. Пројектна настава (пројект метод) има доста сличности са проблемском наставом. Основне идеје пројектне наставе уграђене су управо у проблемској настави.

Проблемска настава, као један од познатих наставних система, има своја ограничења, али свакако и цијели низ предности. Пољак (1990, стр. 153) истиче да се „при рјешавању проблема развија посебна квалитета мишљења, и то стваралачко или креативно мишљење, па је по томе проблемска настава дидактичко рјешење за развијање стваралачких способности ученика“. У овој настави ученици рјешавају проблеме на нов и оригиналан начин, осмишљавају свој пут тражења рјешења, у том трагању су самостални, а све то води развоју стваралачког мишљења ученика.

Стваралачко и критичко мишљење у настави природе и друштва

Познато је да у настави природе и друштва ученици нове појмове сазнавају ријечима, чулима и практичним радом. Најбоље резултате рада ученици ће имати ако је слједећи слијед активности:

сазнавање нових појмова → мишљење → стваралаштво → закључивање

Овакав слијед сазнавања у настави сматрамо исправним, јер, сазнавање нових појмова неминовно активира мишљење. „Мишљење, ментални, претежно симболички процеси којима се схвата и уноси неки поредак у спољну и унутрашњу реалност. Све оно што спада у апстраховање, поимање, закључивање, суђење, замишљање и сјећање“ (Крстић, 1996, стр. 369). Иако по наведеној дефиницији закључивање припада самом мишљењу, чини се да је прије закључивања од ученика потребно захтијевати и стваралаштво. Резултат стваралаштва је стваралачко мишљење, а оно „представља облик мишљења у чијој је основи сложена интелектуална активност, коју карактерише оригиналност и друштвено призната вриједност резултата те активности“ (Ђурчић,

Ждерић, 2000,стр. 303). Проста репродукција нечијих ријечи, без обзира да ли чули или прочитали, код ученика развија памћење. Међутим, оно ученицима никако не омогућава уочавање веза и појава у природи и друштву. То ипак омогућава стваралачки рад ученика и стваралачко мишљење. Наиме, како пише Крстић (1996,стр. 372), стваралачко мишљење „изналази нове везе и дефинише нове садржаје, доводи до сазнања које до тада није било познато“. Управо то је за наставу природе и друштва важно. У овој настави ученици, између осталог, треба да уоче:

- значај биљака за живот човјека;
- повезаност дјелатности људи са природним богатствима;
- важност заштите животне средине;
- правила понашања код куће ина јавним мјестима;
- многе законе природе, итд.

Најчешће наставник бира стратегије за наставни рад. Не треба очекивати да ће у свакој наставној јединици бити стваралачких активности ученика. На крају, нису све наставне јединице ни погодне за такав рад. Ипак, оне које јесу треба тако и планирати и реализовати. Претходно наведене пројектна и проблемска настава су само нека од рјешења. Оне код ученика развијају стваралаштво, стваралаштво даље развија стваралачко мишљење а резултат је доношење правилних закључака. Улога наставника је да добро припреми шта ће ученици радити и буде корективни фактор у процесу мишљења и закључивања.

Трагајући за најоригиналнијом дефиницијом критичког мишљења, примијетили смо да их је много (сличних али и различитих), но за рад који третира наставу природе и друштва интересантна је сљедећа. „Критичко мишљење је проналажење недостатака, недовршености, недоследности, грешака у логици одређених идеја, претпоставки, закључака, тврдњи или теорија да би се створиле нове или употпуниле постојеће мисли, идеје, претпоставке, закључци или теорије“ (<http://krozmojuprizmu.wordpress.com/2013/06/19/kriticko-misljenje-u-ucionici/>).

Не треба очекивати да ће ученици млађих разреда основне школе доносити епохалне закључке или теорије. Али, квалитетним наставним радом могуће је да уочавају

недостатке и нелогичности, проширују своје видике, предлажу претпоставке, износе нове идеје, једноставно развијају критичко мишљење.

Настава природе и друштва заснована на критичком и стваралачком мишљењу неминовно избацује у други план просто репродуковање чињеница од стране ученика. Ученици који у настави стварају идеје, закључке, узроке и последице, нису у позицији да уче оно што је записано или што им је у настави речено. Њихова знања наставник ће провјерити на часу утврђивања или понављања. А понављање може бити двојако. „Стевановић говори о: а) репродуктивном понављању (репродуковање садржаја онако како га је изложио наставник или како пише у уџбенику) и б) продуктивном или стваралачком понављању (долази до изражаја учениково стваралаштво, његово претходно искуство, критичност, изношење нових аргумената, самосталност, разноврсне мисаоне активности)“ (Стевановић, 2003. Према: Станковић – Јанковић, 2012, стр. 93). Уколико се покаже одговарајући ниво знања, манифестован кроз продуктивно понављање, можемо бити сигурни да су ученици на добром путу развијања стваралачког и критичког мишљења у настави природе и друштва. Стога би и вредновање резултата рада (оцјењивање) у настави природе и друштва могло да се повезује са нивоом понављања – репродуктивно, задовољава или добар; продуктивно, стваралачко – врлодобар или одличан.

Закључна разматрања

Започели смо овај рад констатацијом Поткоњака да је у новој школи још увијек доста старог. Међутим, он истовремено пише да има наде, а то је овај 21. вијек. Настава природе и друштва у овом вијеку не може да се организује као што је организована прије двије или више деценија. Ученици су данас у могућности да у слободно вријеме путем телевизије, интернета, доступних књига и енциклопедија, сазнају онолико колико ће сазнати у школи. Зато наставу треба планирати и реализовати тако да ученици у њој нису слушаоци, већ, активни ствараоци и критичари. Настојали смо у овом раду указати на значај такве наставе. Вријеме које је пред нама тражи од наставника да нађу методички исправан пут који ће обезбиједити развој стваралаштва и критичког мишљења ученика у настави природе и друштва. То ће показати тренутне резултате, а прави ефекти ће се

примијетити преласком у старије разреде основне школе. Примјена различитих наставних система, иновирање наставе, и постављање ученика у позицију субјекта у наставном процесу омогућавају да настава природе и друштва заузме важну улогу у развоју критичког мишљења ученика.

Литература

1. *Pedagoška enciklopedija 2.* (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Крстић, Д. (1996). *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација.
3. Министарство просвјете и културе Републике Српске (2007). *Наставни план и програм за основну школу*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Ждерић, М., Стојановић, С., и Грдинић, Б. (1998). *Настава природе у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај.
5. Poljak, V. (1990). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Поткоњак, Н. (2003). *XX ВЕК: НИ „ВЕК ДЕТЕТА“ НИ ВЕК ПЕДАГОГИЈЕ Има наде XXI век*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине. Бања Лука: Педагошко друштво Републике Српске.
7. Станковић-Јанковић, Т. (2012). *Учење учења и емоције у настави*. Бања Лука: Арт принт.
8. Стојаковић, П. (2000). *Когнитивни стилови и стилови учења*. Бања Лука: Филозофски факултет.
9. Fulgozi, A. (1997). *Psihologija ličnosti*. Zagreb: Školska knjiga. [www:http://krozmoju prizmu.wordpress.com/2013/06/19/kritickomisljenjeuucionici/očitano:2.11.2014](http://krozmoju prizmu.wordpress.com/2013/06/19/kritickomisljenjeuucionici/očitano:2.11.2014).
10. Ђурчић, М., и Ждерић, М. (2000). *Методика наставе природе и друштва*. Бијељина: Универзитет у Српском Сарајеву. Учитељски факултет у Бијељини.
11. [www:http://krozmoju prizmu.wordpress.com/2013/06/19/kriticko_misljenje_u_ucionici/očitano](http://krozmoju prizmu.wordpress.com/2013/06/19/kriticko_misljenje_u_ucionici/očitano) 2. 11 . 2014.

Slaviša Jenjić

**THE ROLE OF THE SUBJECT OF NATURE AND SOCIETY IN DEVELOPING
CRITICAL THINKING IN STUDENTS**

Abstract: Elementary students gain their initial organized knowledge on natural and social phenomena through the subject of Nature and society. By the means of direct and indirect observation, creative and practical work students develop, among other things, various cognitive abilities. It is this subject that represents the foundation for studying other sciences later in the educational process. Therefore, the outcomes should not be limited to mere reproduction of the textbook facts, but cognitive abilities enabling productive, critical thinking. In addition, the author deals with the notions of creativity and creativethinking in lower-grades students.

Key words: critical thinking, creative thinking, the subject of nature and society.